

הבנת יאוש על פי הדין בספק אבדה אברהם פרל

דעת הרמב"ם ודעת הרא"ש בספק מצות השבת אבדה

המשנה¹ אומרת שאם מצא פירות מפורזין הרי אלו שלו. הגמרא² מסבירה שמדובר בפירות מפורזין בגורן, ואם נשארה כמות קטנה בשטח גדול, הבעלים לא יחזרו לקחת את הפירות, וכתוצאה מכך הפירות יהיו הפקר (בין אם על ידי יאוש הבעלים ובין אם על ידי הפקר).

בפשטות, נפסקה הגמרא להלכה³.

בהמשך הגמרא, רבי ירמיה שואל סידרת שאלות על מצבים בהם משתנה גם הכמות וגם הטורח, האם הבעלים יחזרו או לא? הגמרא לא מכריעה ונשארת בתיקו⁴.

ההגהות אשר"י⁵ פוסק שלא יטול, ואם נטל - יהא מונח עד שיבוא אליהו. ולכאורה תמוה מדוע יהא מונח; אם זה ספק במצות השבת אבדה - יכריזו, ואם לא, מדוע לא יקח לעצמו את החפץ?

הרא"ש⁶ מביא את הבעיות של ר' ירמיה, ומכריע: "וכיוון דלא איפשטא ספקא דאורייתא לחומרא וחייב להכריז".

בפשטות, ההסבר הוא שהיות ויש פה ספיקא דאורייתא בדיני איסור והיתר אם חייב במצות השבת תשיבם, מכריעים ספקא דאורייתא לחומרא וחייב להכריז.

הרמב"ם⁷ פוסק: "כל אלו ספק, לפיכך לא יטול, ואם נטל אינו חייב להכריז". נראה בפשטות שהרמב"ם מבין שיש פה ספק ממוני - האם הממון הוא של המוצא או של המאבד, ובספק ממון משאירים את החפץ ביד התופס. הרמב"ם פוסק כאן לשיטתו בסוגיית תקפו כהן⁸. שם מדובר על בהמה שלא ידוע האם היא בכור וממילא שייכת לכהן, או שאיננה בכור, וממילא שייכת לישראל. ופסק הרמב"ם⁹ שנשאיר ביד התפוס, ולכן אם תפס הכהן לא נוציא ממנו. במקרה שלנו התפוס כעת הוא מוצא האבדה, ולכן פוסק הרמב"ם שלא חייב להכריז.

1. בבא מציעא כא, א.

2. שם.

3. למעט שיטת סמ"ג מצוות עשה עד, שלא פוסק זאת (צריך מאמר בפני עצמו כדי להבין את שיטתו).

4. הרי"ף יב, א בדפי הרי"ף השמיט את דברי רבי ירמיה, וצריך עיון מדוע.

5. בפרק שני סימן א.

6. שם.

7. הלכות גזלה ואבדה טו, יב.

8. ו, ב.

9. רמב"ם הלכות בכורות ה, ג.

ולפי זה נראה שאם הבעלים יתפוס לא נוציא ממנו. יש בכך קצת דוחק, שכן הרמב"ם בפסקו בעניין ספק הינות, שעליו מתבסס ההסבר הזה, משתמש בלשון 'זכה בו' שמבטאת לכאורה זכיה גמורה. ואילו בלשון הרמב"ם אצלנו לא מפורש להדיא שזוכה, אלא רק שלא חייב להכריז. אך מכל מקום המעיין בפרק ט"ו הלכה א' בהלכות גזלה ואבדה יראה שפשוט ברמב"ם שזוכה לעצמו ממש. שם מדובר על חפץ שאין בו סימן, שספק אם בעליו הניחוהו שם בכוונה או שנפל מהם. אם נפל - מותר למוצא לקחת את החפץ לעצמו, שכן הבעלים מתיישים מחפץ ללא סימן שנפל. אך אם הבעלים הניחו שם בכוונה - אסור למוצא לגעת. ופסק הרמב"ם שבכזה מקרה אם לקח זכה, ומשמע ששייך למוצא, ולא רק שלא חייב להכריז. זוהי דעת הגר"א בהסבר הרמב"ם. ובהסבר דברי הרא"ש מסביר בגר"א: שזהו מצד ספק איסור. שהרי הרא"ש התבטא בזה וספק לחומרא. (וגם יש לו מרא קמא. ובאם כך אסור לו למוצא לקחת את החפץ לעצמו). אבל מנין שחייב להכריז? ורק בדעת הרמב"ם שעוסק בצד הממוני מכניס הגר"א את סוגיית תקפו כהן. אמנם יש חולקים ומפרשים שדעת הרמב"ם היא, שהוא לא חייב להכריז, אך לא שהחפץ שייך ממש למוצא. אנו נתמקד ברמב"ם כפי פירושו הגר"א.

לסיכום: בספק אבדה הרא"ש פוסק להחמיר, ויכריז. דעת הרמב"ם לפי הגר"א היא: הרי אלו שלו, ולפי הגהות אשר"י היא מונת, וצריך להבין שיטה זו.

הסבר מחלוקת הרמב"ם והרא"ש

כבר הוסבר לעיל שדעת הרא"ש היא שספק מצות השבת אבדה הוא ספק איסורא, ודעת הרמב"ם היא שמצב זה מוגדר כספק ממונא. מהן סברותיהם?

האגרות משה¹⁰ מסביר שברוב המקרים הכלולים במחלוקת הרמב"ם והרא"ש מדובר במצבים בהם צריך ייאוש בעלים, והדיון הוא האם הבעלים התייאשו או לא. כגון בספק של מטבעות שנמצאו מסודרות כשיר וכשורה¹¹, כלומר מסודרות באופן שיש להסתפק האם הבעלים הניחו אותן כך בכוונה, או שנפלו בטעות ובמקרה הסתדרו בצורה בה נמצאו. אם נפלו, ודאי התייאשו הבעלים, כיוון שאין סימן במטבעות. אך אם הניחו כך בכוונה, לא התייאשו וחושבים הם לחזור ולקחת את המטבעות.

ולעומת זאת, ישנה דוגמא מפורשת שבה הרא"ש מודה שהדין יהיה ספק ממון לקולא. המקרה הוא שנפלה אבדה מאסופי, שהוא אדם שלא ידוע מי הם הוריו, ויש בעיר מחצה ישראל ומחצה כנענים. אם נפלה האבדה לגוי אין מצות השבת אבדה, מפני שכל דין השבת אבדה נאמר רק ב-'אחיך', כלומר רק בישראל. הדין הוא שהמוצא פטור ממצות השבת אבדה, היות והשאלה במקרה זה איננה האם התייאש, כי אם ממי נפל. (וצריך להבין למה הדין שונה ממה שכתוב במשנה במסכת מכשירין, שעיר שיש בה מחצה ישראל ומחצה כנענים חייב להכריז).

כדי להבין את דברי הרא"ש יש להקדים הקדמה יסודית. לכאורה הכלל לפיו ספק ממון לקולא דורש הסבר, שהרי בכל ספק ממון יש איסור לא תגזול, ולמה שלא נפסוק תמיד ספק

10. יו"ד סימן קנ, ענף ב.

11. בבא מציעא כה, א.

איסור תורה לחומרא. אלא התשובה היא שעוד לפני שדנים על איסור גזל, יש להגדיר של מי הממון, ורק לאחר שברור מי הוא בעל הממון, הלוקח ממנו נקרא גזלן. ממילא הדין שספק ממון לקולא, שעוסק בהחלטה של מי הממון אינו מתנגש עם האיסור לגזול (ישנן תשובות נוספות, אך לענייננו נסתפק בתשובה זו). באותה הדרך, ספק בכל שאר האיסורים החלים רק כשלב שני, שבא על גבי שאלה ממונית, יוגדר ספק ממון. וכן במצות השבת אבדה, ראשית יש לברר האם האבדה שייכת למוצא או לבעלים, ורק אם יתברר שהיא שייכת לבעלים - תהיה מצות השב תשיבם. ולכן ברור שבספק נפסוק ספק ממון לקולא.

אלא שנחלקו הרמב"ם והרא"ש בדין ייאוש. דעת הרמב"ם היא שייאוש פועל מדין הפקר, וברור שהשאלה אם האדם הפקיר את ממונו היא שאלה ממונית רגילה. אך הרא"ש סובר שיש כאן ספק איסור, והטעם הוא שייאוש הוא חידוש מיוחד שחידשה התורה (ומסברא אנושית לא היה כלל דין ייאוש). החידוש הוא שכשארם מתייאש גזרה התורה שאין חיוב להשיב לו את האבדה, אף שהייאוש לא שינה כלום בחפץ (אולי בתורת טעמא דקרא אפשר לומר שזהו עונש על כך שהאדם התייאש, כי אין ייאוש בעולם כלל). לאחר ייאוש, החפץ נחשב כחפץ הנמצא בזוטו של ים¹², שהוא אבוד מבעליו. כי היתר התורה ליטול מה שנמצא בזוטו של ים, שזו דוגמא למציאות בה החפץ אבוד ממנו ומכל אדם, מתבסס על כך שהחפץ בכזה מצב אבוד לגמרי מבעליו. וכמו כן, אם התורה לא מצוה במצות השבת אבדה, אף אם תמצא האבדה, זה לא יעזור לבעלים, שכן המוצא אינו מצווה להשיב לו. וממילא, בכזה מצב של אבדן גמור מהבעלים, יהיה החפץ הפקר, כבזוטו של ים. ורק לפני ייאוש, שעדיין ישנה מצווה להשיב, החפץ אינו מוגדר כאבוד לגמרי מהבעלים, כי המוצא יחזיר. הסיבה שלאחר ייאוש התורה לא מצוה להשיב היא שיש חיוב להשיב רק לאדם שרואה את עצמו כבעלים, וחושב על החפץ שאבד. אם כן יוצא שהשאלה שצריכה להישאל היא האם התורה עדיין מחייבת להשיב, או שכבר פקע החיוב. זו שאלה איסורית בשונה מהשאלה האם החפץ הפקר, שהיא שאלה ממונית.

לסיכום: בכל מקרה בו הדין תלוי בשאלה אם ישנה חובת השבה או לא, והספק איננו קשור לייאוש. לדוגמא, ההסתפקות האם נפלה האבדה מגוי או מישראל, או אז, ודאי שיתחיל הכלל הרגיל - ספק ממון לקולא. והסיבה היא שכאן השאלה היא האם החפץ שייך למוצא או למאבד, וזהו ספק ממוני. ובספק אם התייאש, לדעת הרמב"ם זהו ספק ממון כי השאלה היא בעצם האם הפקיר או לא. ולדעת הרא"ש הספק הוא האם התורה עדיין מצוה להשיב או לא, כי הדיון הוא האם חל הייאוש או לא עניינו - האם חלה גזירת הכתוב שלא להשיב וממילא החפץ מופקר או לא. ואם כן השאלה לפי הרא"ש היא שאלה איסורית, ולכן הוא פוסק לחומרא.

הסבר הבעיות של רבי ירמיה

כבר הזכרנו לעיל את הגמרא¹³ שאומרת שאדם שרואה קב חיטים בשטח של ארבע אמות על ארבע אמות במקום הגורן - יכול לקחת לעצמו. והזכרנו גם שר' ירמיה שם שואל מה הדין כאשר הבעלים השאירו כמות שונה, או בשטח שונה, והדין יהיה תלוי בשאלה, האם הבעלים

12. עיין דף כב, ב.

13. כא, א.

מוותרים על קב בארבע אמות בגלל שזה טורח גדול או בגלל שזו לא כמות חשובה ששווה לחזור בשבילה.

לכאורה הבעיות הללו של ר' ירמיה אינן עוסקות כלל ביאוש, כי אם באבדה מדעת. ועוד, בפשטות ייאוש פועל רק בחפץ שאיננו ברשות האדם, כגון בגולה או באבדה, אך לא בחפץ שנמצא ברשות האדם כמו פירות בגורן, ולכן אי אפשר לומר שהשאלה היא האם התייאש או לא. ומקשה מכאן האגרות משה על הסברו, שהרי נחלקו הרמב"ם והרא"ש האם לפסוק בבעיות הללו לקולא או לחומרא למרות שהשאלה איננה אם התייאש, ואם כהסברו הנזכרים לעיל, הרי שהרא"ש היה צריך להודות כאן לרמב"ם כפי שמודה בשאר המקומות בהם הדין איננו אם התייאש או לא, ומדוע פסק לחומרא?

והוא מתרץ, שעל כרחק צריך לומר שגם אבדה מדעת, שהיא הפקר (כי האדם מחליט מרצונו לא לשמור על ממונו), נעשית הפקר רק מתוך כך שהתייאש, ולא על ידי הפקר ישיר של האדם. וצריך לומר שייאוש פועל אפילו ברשות האדם.

נראה לי שגם רש"י סובר כך, שכן הוא אומר על המשנה¹⁴: "מצא פירות מפוזרין - נתיאשו הבעלים מהן כדאמר בגמרא והפקר הן".

ולכאורה לפי זה יצא דין חדש - שבמקום להפקיר יכול אדם להתייאש מחפץ, ואפילו כשהחפץ ברשותו, וממילא יהיה הפקר.